

Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των φυλακών

ΧΡΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

1. Εισαγωγικά

ΦΥΛΑΚΗ είναι οποιαδήποτε κτιριακή κατασκευή που περιορίζει τις ανθρώπινες ελευθερίες σε ορισμένο τόπο και για ορισμένο χρόνο.

Η λειτουργία των φυλακών, με τις ποιές που στερούν την ελευθερία των καταδικασμένων, διαφέρει από τα άλλα κοινωνικά ιδρύματα που στεγάζουν ανθρώπους με όλα τα δικαιώματα της ατομικής ελευθερίας. Έτσι στη μελέτη μιας φυλακής, για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος κατάλληλου να επιτύχει τους σκοπούς του αναμορφωτικού ιδρύματος, ο αρχιτέκτονας δεν είναι ελεύθερος, γιατί «η τέχνη του πρέπει να ακολουθεί τις επιταγές του ποινικού νόμου». ¹ Επομένως, το χτίσιμο μιας φυλακής, ως ειδικό κτίριο για εγκλεισμό, ήταν πάντα και παραμένει ένα από τα πιο ιδιόμορφα αρχιτεκτονικά θέματα.

Η φυλακή, ως αρχιτεκτονικό θέμα, έμεινε σήμερα πολύ πίσω, και βασική αιτία γι' αυτό είναι η παράδοσή της, η οποία έχει δημιουργήσει την αντίληψη ότι χρησιμεύει σαν ένας κοινωνικός «κάλαθος αχρήστων». ² Γι' αυτό και σήμερα υποστηρίζεται ότι από τη μελέτη της πατροπαράδοτης φυλακής του παρελθόντος πολύ λίγα πράγματα μπορούμε να διδαχθούμε. Είναι απαραίτητο όμως να κάνουμε αρχικά μια σύντομη ιστορική αναδρομή, για να δούμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έχει εξελιχθεί. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τους βασικούς τύπους των φυλακών και το πώς προήλθαν, κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, και οι οποίοι αποτέλεσαν σταθμό για τις μετέπειτα εξελίξεις και τη δημιουργία των σύγχρονων τάσεων στην Ευρώπη και την Αμερική. Τέλος, θα αναφερθούμε στην εξέλιξη των φυλακών στην Ελλάδα και, με αφορμή έναν πρόσφατο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για φυλακές, στους γενικότερους προβληματισμούς πάνω στο θέμα.

2. Ιστορικά

Στην Αρχαιότητα ο θεσμός της φυλακής μοναδικό σκοπό είχε την τιμωρία και τον βασανισμό. ³ Στην αρχαία Αθήνα υπήρχε ένα μοναδικό «δεσμοτήριο», κάτω από την εξουσία των ένδεκα, και σ' αυτό κλείνονταν οι τιμωρημένοι, αλλά προπάντων οι καταδικασμένοι σε θάνατο. Οι φυλακι-

σμένοι τελούσαν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, συσκέπτονταν, δέχονταν επισκέπτες και τη νύχτα ακόμη, γυρνούσαν ελεύθερα κατά τη διάρκεια των Διονυσίων και των Παναθηναίων· υπήρχαν όμως τα δεσμά και διάφορα όργανα βασανισμού.

Σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές της εποχής εκείνης δεν ξέρουμε πολλά. Η φυλακή πάντως του Σωκράτη (500 π.Χ.) δεν ήταν τόσο κακή, όπως φαίνεται από τα κείμενα.

Στην αρχαία Αίγυπτο, η φυλακή ήταν ένας σκοτεινός και ακάθαρτος τόπος, όπου οι φυλακισμένοι δυσκολεύονταν να ξαπλώσουν, και να ανασάνουν ακόμη.

Στην Ινδία, ήταν ένα κλουβί ξύλινο ή λίθινο τοποθετημένο σε δημόσιους χώρους.

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή υπήρχαν φοβερά υπόγεια κελιά, απ' όπου «η δραπέτευση ήταν αδύνατη κι όπου τα πάντα γίνονταν μέσα σ' αυτά». ⁴ Κύριες ποινές, εκτός από το θάνατο, ήταν η εξορία, οι χρηματικές ποινές καθώς και καταναγκαστικά έργα σε λατομεία για τους δούλους.

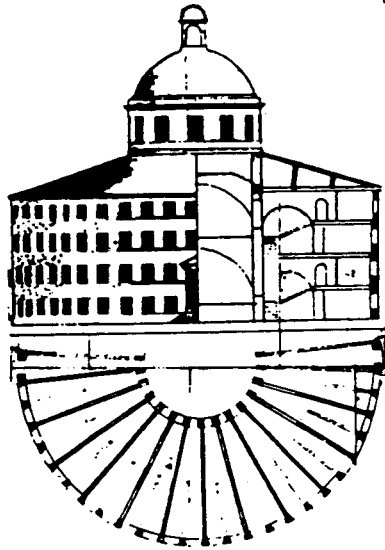
Κατά τον Μεσαίωνα, σε φυλακές διαμορφώνονταν τα υπόγεια των δημαρχείων, των μοναστηριών, οι ειρκτές των ανακτόρων κ.λπ., χώροι με χαρακτηριστικά την τέλεια απομόνωση, την υγρασία και τη βρωμιά. Εκεί οι καταδικασμένοι υπέφεραν από τη βαρβαρότητα και η ποινή του θανάτου επιβαλλόταν σε μεγάλο ποσοστό κρατουμένων.

Στη βυζαντινή εποχή, με νόμους των χριστιανών αυτοκρατόρων η φυλακή βελτιώθηκε κάπως. Άρχισε να γίνεται διαχωρισμός των υποδίκων από τους κατάδικους, ιδρύθηκαν φυλακές γυναικών και καθιερώθηκε το κλείσιμο σε μοναστήρια με κατάργηση των ιδιωτικών δεσμοτηριών. Το απομονωτικό σύστημα των φυλακών ξεκίνησε από το Βυζάντιο.

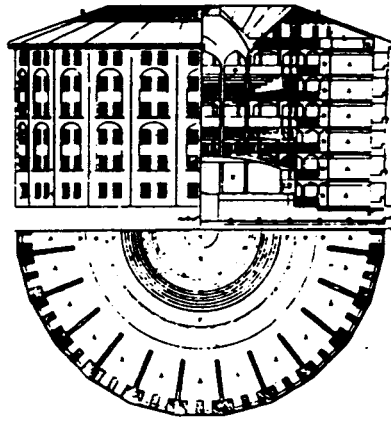
Στις αρχές της Αναγέννησης, για πρώτη φορά παρουσιάζεται μια πιο συγκροτημένη μορφή φυλακής. Η φυλακή της «Officialite de Sens» είναι χαρακτηριστική αυτής της περιόδου, με κελιά πλακόστρωτα, πέτρινους τοίχους και μικρά παράθυρα καλυμμένα με πέτρινα καφασωτά για να εμποδίζουν τον φυλακισμένο να βλέπει έξω. Συνέχεια με τα κελιά υπήρχαν δωμάτια κατασκοπείας, για να παρακολουθούν τους κρατούμενους όταν τους έβριζαν πολλούς μαζί.

Όμως, η φυλάκιση δεν απέβλεπε ακό-

λαξη, και αφ' ετέρου την προσπάθεια που έγινε πρώτη φορά για ηθική καλύτερευση με αυστηρή πειθαρχία, επιμελή εργασία* και θρησκευτική φροντίδα.⁵ Ταυτόχρονα γίνεται διαχωρισμός των φυλακισμένων, ανάλογα με το βαθμό του εγκλήματος και το φύλο, ώστε να σταματήσει η χειροτέ-

Bentham's proposed panopticon surmounted by circular chapel.

More ambitious 6-storey panopticon design.

μη στη βελτίωση του εγκληματία, αλλά ήταν μόνο απλό προληπτικό μέτρο που αποσκοπούσε στο να εμποδίσει τον κατηγορούμενο να ξεφύγει από τους δικαστές, και τον κατάδικο να αποφύγει την εκτέλεση της ποινής που του επιβλήθηκε. Έτσι τα κτίρια των φυλακών ως τον 16ο αιώνα ήταν ανεπαρκή, δεν εξασφάλιζαν τη διαφύλαξη των φυλακισμένων, ούτε επέτρεπαν το διαχωρισμό τους σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το είδος του αδικήματος, ή το διαχωρισμό τους σε άνδρες και γυναίκες: μετά λίγα χρόνια οι φυλακισμένοι γίνονταν σωματικά ερείπια και κίνδυνος μετάδοσης ασθενειών για όλη την πόλη. Παράδειγμα έχουμε τη φυλακή στο Quimperz, έναν τόπο που δεν έφτανε ο ήλιος, τη φυλακή της Rennes με αφάνταστα υγρούς τοίχους, ή τη φυλακή στο Lorient, όπου σε τρεις εκρήξεις πέθανε το 1/3 των φυλακισμένων.

Αλλά και αργότερα ακόμη, από πλευράς αρχιτεκτονικής, η κατάσταση δεν βελτιώνεται, γιατί τα νέα κτίρια είναι άτεχνα και συχνά μετασκευές παλαιότερων.

3. Τυπολογία φυλακών κατά τον 18ο και 19ο αιώνα – Πρόδρομοι των σύγχρονων φυλακών

Τον 18ο αιώνα, η αλλαγή του ποινικού δικαίου και των συστημάτων της τιμωρίας έδωσε στις φυλακές εντελώς νέους σκοπούς, με κύρια αιτήματα αφ' ενός τη στέγηση της ελευθερίας με την αυστηρή φύ-

ρευση τους. Αυτές οι απαιτήσεις δημιούργησαν το θεμέλιο της αρχιτεκτονικής των φυλακών.

Η πρόθεση σωφρονισμού και ο ψυχολογικός εκφοβισμός αποτυπώνονται με σαφήνεια στην οργάνωση της κάτοψης και της μορφής των κτιρίων εγκλεισμού. Έτσι γεννήθηκε μια αρχιτεκτονική που προσπάθησε να εκφράσει με την εξωτερική εμφάνιση των κτιρίων της το μεγαλείο και τη δύναμη, και με την εσωτερική διαρρύθμιση να ικανοποιήσει απαιτήσεις σαν αυτή του ολοκληρωτικού ελέγχου του εξατομικευμένου ανθρώπου.⁶ Το αποτέλεσμα είναι στο σύνολο του δομημένου χώρου να επικρατεί η ιεραρχημένη οργάνωση με χρήση των συνθετικών κανόνων της συμμετρίας και της τυποποίησης. Κατ' αυτό τον τρόπο όμως αποκλειόταν η προοδευτική εξέλιξη και παρουσιάζονταν ανώφελες επιτηδεύσεις, άμετρη καλλιτεχνική προσπάθεια για επιβλητικά κτίρια και πειράματα νέων εφευρέσεων, με αποτέλεσμα τη σπατάλη πολλών χρημάτων και την παρεμπόδιση της αναμόρφωσης των φυλακών.

Το Panopticon, του αρχιτέκτονα J. Bentham, άρχισε να χτίζεται το 1787 στην Αγγλία και αποτελεί την πρώτη αρχιτεκτονική έκφραση των παραπάνω ιδεών (βλ. Σχ. 1). Η φυλακή αυτή συγκροτείται

γύρω από ένα κυκλικό κτίριο—δακτύλιο, που στο εσωτερικό του διατάσσονται σε παράλληλους ορόφους τα ατομικά κελιά ενώ στο κέντρο βρίσκεται ο πύργος ελέγχου. Τα διάφανα προς το εσωτερικό κελιά επιτρέπουν οποιαδήποτε στιγμή να ελέγχεται και η παραμικρή κίνηση του κρατουμένου, ενώ αντίθετα, με ένα σύστημα από τοίχους, περσίδες και καθρέφτες, ο κρατούμενος δεν μπορεί να καταλάβει ποτέ ακριβώς παρακολουθείται. Έτσι το ίδιο το κτίριο υλοποιεί την έκφραση της εξουσίας και της ιεραρχίας και λειτουργεί από μόνο του, ανεξάρτητα από τον οποιοδήποτε δεσμοφύλακα. Μ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η εκμηδένιση της προσωπικότητας με σκοπό την πειθαρχία, που επιβάλλεται πλέον χωρίς ορατή βία.

Το Panopticon είναι μια τελειοποιημένη μέθοδος επιβολής εξουσίας, γιατί η χρήση του επιτρέπει την άσκηση ελέγχου σε πάρα πολλά άτομα με τη χρησιμοποίηση ελάχιστου προσωπικού.⁷ Τα σχέδια του Bentham τελειοποιήθηκαν το 1791, αλλά δεν εφαρμόστηκαν πλήρως, γιατί σε μεγάλη κλίμακα η εφαρμογή τους δεν επέτρεπε καλή οπτική επαφή ενώ υπήρχε αδυναμία διαχωρισμού των κρατουμένων και καλού προσανατολισμού για όλα τα κελιά.

Η φυλακή Milbank, κοντά στο Λονδίνο, χτίστηκε σύμφωνα με το πανοπτικό σύστημα (1816-1822), όπου στο κεντρικό σημείο βρίσκονται τα διαμερίσματα του διοικητικού προσωπικού και η εκκλησία, ενώ στο κέντρο κάθε περιφερειακού πενταγώνου ένας πύργος ελέγχου (βλ. Σχ. 2).

Όμως ο πρωσικός ποινικός κώδικας του 1851, με αφορμή την αύξηση της εγκληματικότητας, καθιέρωσε σαν κύρια ποινή τη στέρηση της ελευθερίας, με σκοπό τη βελτίωση και επανένταξη του κρατουμένου στην κοινωνία. Η αποστολή της φυλακής έγινε πλέον ο δυναμικότερος εκπαιδευτικός μηχανισμός, επιχειρώντας μια συνολική διαπαιδαγώγηση.⁸ Τότε αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη τα πρώτα μεγάλα σωφρονιστικά ιδρύματα.

Το πρώτο βήμα ήταν η κατάργηση των παλιών μεγάλων κοινών κελιών και ο διαχωρισμός του χώρου με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ταυτόχρονα δυνατή η ιεράρχηση των κρατουμένων και η ικανοποιητική επιτήρησή τους. Έτσι «από τον άτακτο συνωστισμό κρατουμένων στα κοινά κελιά, περνάμε σ' ένα διάδρομο που εξυπηρετεί τον έλεγχο των πολλών μικρών ατομικών κελιών που βρίσκονται κατά μήκος του».⁹

Αυτή η αρχιτεκτονική αρχή του διαχωρισμού του χώρου σε ατομικά κελιά σε μεγάλη κλίμακα εφαρμόζεται για πρώτη φορά στις φυλακές του Genter το 1777. Το βασικό πρόβλημα της εποχής ήταν η παράθεση ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού ευκολοελεγχόμενων κελιών. Το

* Για πρώτη φορά η εργασία θεωρήθηκε μέσο σωφρονιστικής αγωγής, που συμβάλλει στην ηθική ανάπλαση του φυλακισμένου και στην κοινωνική του αποκατάσταση.

μειονέκτημα αυτής της λύσης ήταν η δημιουργία υπερβολικά μεγάλων διαδρόμων, που θα μειώναν την ικανότητα επίβλεψης.

Στις ΗΠΑ εμφανίζεται το λεγόμενο Pennsylvania-System. Τα σχέδια αυτά (λέγονται και ακτινωτά ή αστεροειδή) πρώτη φορά εφαρμόζονται το 1829 στο Cherry Hill (Eastern Penitentiary of Philadelphia), όπου «οι τοίχοι αντιπροσωπεύουν την τιμωρία του εγκλήματος στο κελί· ο κρατούμενος είναι αναγκασμένος να ακούει τη φωνή της συνείδησής του»¹⁰ (βλ. Σχ. 3). Η βασική ιδέα αυτού του συστήματος είναι η ακτινωτή διάταξη μονώροφων πτερώγων με κελιά γύρω από έναν πύργο ελέγχου. Στο σωφρονιστήριο αυτό εφαρμόζεται η πλήρης απομόνωση των κρατουμένων σε ατομικά κελιά, που ταυτόχρονα αποτελούν και χώρους εργασίας. Αντίθετα με το Raporticon, εδώ ο έλεγχος είναι ατομικός μέσα από τη διαδικασία παραγωγής.

Το σύστημα αυτό, που ορίζει την απομόνωση και την εργασία ως συνθήκες απαραίτητες για τη μεταμέλεια και την αναμόρφωση, ονομάστηκε «απομονωτικό». Η σκέψη όμως ότι «η παραγωγικότητα της συλλογικής εργασίας σε ορθολογιστικά σχεδιασμένα εργαστήρια ξεπερνάει κατά πολύ την παραγωγικότητα της εργασίας που γίνεται στα ατομικά κελιά»¹¹ οδήγησε στην καθιέρωση του μικτού συστήματος, όπου η απομόνωση περιορίζεται μόνο τη νύχτα και η συλλογική εργασία γίνεται κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε στην Αμερική το 1823, στη φυλακή Auburn της Ν. Υόρκης (Sing-Sing). Τα κελιά εδώ ήταν μικρά, σε αντίθεση με αυτά του Pennsylvania, γιατί οι κρατούμενοι δεν εργάζονταν. Οι φυλακισμένοι εργάζονταν χωρισμένοι σε ομάδες όλη την ημέρα, αλλά ήταν επιβεβλημένη η απόλυτη σιωπή.

Στην Ευρώπη όμως, σε αντίθεση με την Αμερική, υπήρχε πλεόνασμα εργατικού δυναμικού. Έτσι η αύξηση της παραγωγικότητας δεν συσχετίστηκε με την ιδιοποίηση της εργατικής δύναμης των κρατουμένων. Το γεγονός επίσης ότι με την πλήρη απομόνωση αναμενόταν και η «βελτίωση» των κρατουμένων γιατί θα είχαν όλο το χρόνο να σκεφθούν και να γνωρίσουν τον εαυτό τους, οδήγησε στην καθιέρωση του Pennsylvania System. Η πρώτη ευρωπαϊκή φυλακή του τύπου αυτού, χτίστηκε στο Λονδίνο το 1842 και ήταν η φυλακή Pentonville (βλ. Σχ. 4).

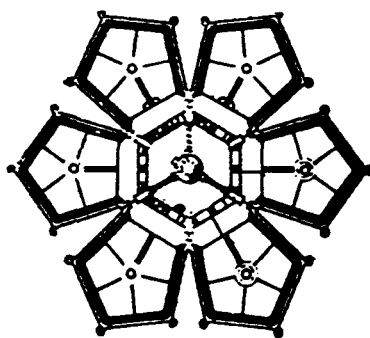
Τέλος, το 1898, εμφανίζεται στη Γαλλία (στις φυλακές του Fresnes, κοντά στο Παρίσι) το σύστημα Telefon-Stangenplan (σχέδιο τηλεγραφόξυλο) του αρχιτέκτονα Poussin, που εκπληροί τις περισσότερες προϋποθέσεις για την ικανοποίηση αναγκών αυξημένης περιπλοκότητας, ιεράρχησης απομόνωσης και ατομικής—ιδιαιτε-

ρης μεταχείρισης των φυλακισμένων, και αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη των φυλακών τα τελευταία χρόνια. Σ' αυτό το σύστημα οι πτέρυγες με τα κελιά τέμνονται κάθετα από ένα συνδυαστικό διάδρομο.

Εξέλιξη του απομονωτικού και του μικτού συστήματος αποτελεί το προοδευτι-

Millbank Prison, London—
the first English State Penitentiary.

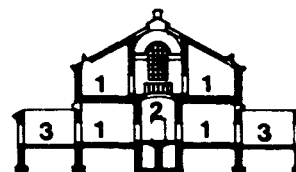
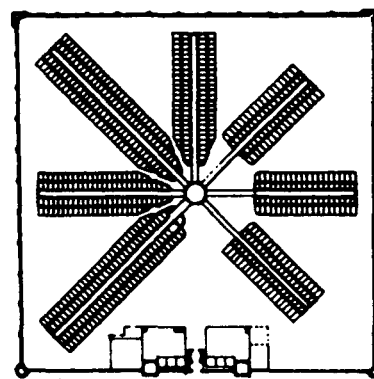
κό σύστημα, που αποβλέπει στη βαθμιαία ελάττωση της φυλάκισης, από την αυστηρή απομόνωση ως την εργασία του κατάδικου έξω από τη φυλακή. Κατά το σύστημα αυτό η τύχη του κατάδικου κατά κάποιο τρόπο αφήνεται στον ίδιο, η δε βαθμιαία επαναφορά του στην πλήρη ελευθερία τον συνηθίζει ομαλά στους κινδύνους και τα αγαθά της ελεύθερης ζωής. Το σύστημα αυτό πρωτοεμφανίστηκε στην Ιρλανδία και εφαρμόζεται με επιτυχία σε πολλές χώρες.

4. Οι φυλακές στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα ως το 1911 δεν υπήρχαν καθορισμένα σωφρονιστικά συστήματα. Τα πρώτα κτίρια και τα φρούρια που χρησι-

μοποιήθηκαν σαν φυλακές αποτελούσαν χώρους τελείως ακατάλληλους.¹² Ο Νόμος του 1911 όρισε το απομονωτικό σύστημα στις δικαστικές και το μικτό (απομόνωση μόνο τη νύχτα) στις κεντρικές και αγροτικές φυλακές. Το 1925 για όλες τις κατηγορίες των ελληνικών φυλακών καθιερώθηκε το προοδευτικό σύστημα.

Οι φυλακές στη νεότερη Ελλάδα, μετά την Τουρκοκρατία, άργησαν να καταλή-

Eastern Penitentiary,
Pennsylvania. The basic radial plan

κου το 1918 για αγόρια στην Αθήνα και το 1920 για κορίτσια στο Παλιό Φάληρο. Το 1925 δημιουργήθηκε η πρώτη αγροτική φυλακή στην Τίρυνθα¹³ (όπου ενδιαφέρον παρουσιάζει το συγκρότημα στάβλων, αποθηκών και υποστέγων που χτίστηκε από τους κρατούμενους), και αργότερα οι

5. Ένας αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για φυλακές

Τα τελευταία χρόνια, αρχίζει να γίνεται στην Ελλάδα κάποια προσπάθεια αντιμετώπισης αυτού του σοβαρού αρχιτεκτονικού ζητήματος των φυλακών. Αυτό αποδεικνύεται και με τον Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τη Μελέτη της Δίδυμης Φυλακής Θεσσαλονίκης στη Χρυσανγή Λαγκαδά,* όπου αξιοσημείωτη είναι η ευρεία συμμετοχή σε σχέση με το αντικείμενο του θέματος που θεωρείται από τα πιο δύσβατα, και η σοβαρότητα με την οποία προσέγγισαν και διερεύνησαν το θέμα οι μελετητές.¹⁵

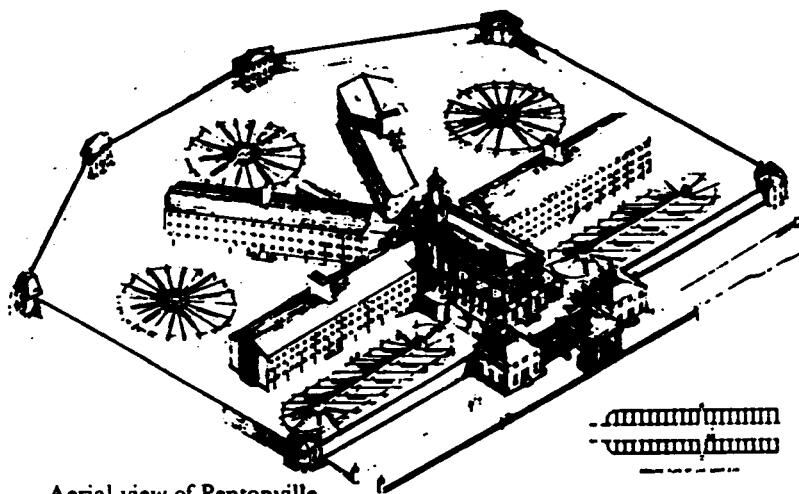
Η δίδυμη αυτή φυλακή αποτελείται από τη δικαστική, όπου κρατούνται κυρίως υπόδικοι, οφειλέτες και σε μικρή ποινή καταδικασμένοι (άνδρες, γυναίκες και ανήλικοι), και την κλειστή, όπου κρατούνται καταδικασμένοι σε μεγάλες ποινές (άνδρες). Οι βασικές επιδιώξεις για τις φυλακές αυτές, σύμφωνα με τη διακήρυξη του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, είναι δύο:

- α. «Οι κρατούμενοι με την κατάλληλη μεταχείριση να διατηρούν την καλή τους υγεία, και παράλληλα να επιτυγχάνεται ο σωφρονιστικός σκοπός της βελτίωσης της κατάστασής τους εκείνης που τους οδήγησε στο αδίκημα ή το έγκλημα», και
- β. «η κράτηση να είναι ασφαλής σε κάθε ιδέα απόδρασης».¹⁶

Τα κριριολογικά στοιχεία είναι σύμφωνα με τις γενικές σωφρονιστικές απόψεις όπως έχουν διαμορφωθεί σήμερα, και περιλαμβάνουν τις εξής ενότητες:

- A.** Χώροι μεταβατικοί από τον εξωτερικό κόσμο στον εσωτερικό, με δυνατότητα επίσκεψης και από το κοινό. Περιλαμβάνουν είσοδο-θυρωρείο, τα επισκεπτήρια, χώρους αναμονής εξερχομένων και εισερχομένων και τα εκθετήρια για τα εργόχειρα των κρατούμενων.
- B.** Χώροι του διοικητικού προσωπικού, που αποτελούνται από τα γραφεία διοίκησης και τις κατοικίες του φυλακτικού προσωπικού και των διευθυντών.

* Είναι ο πρώτος πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για φυλακές και προκηρύχθηκε στις 21/3/1988 από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Τα αποτελέσματα βγήκαν το Μάρτιο του 1989, και το 1ο βραβείο πήρε η αρχιτεκτονική ομάδα Θ. Μπαρζούκας, με συνεργάτη τη Σ. Αφεντοπούλου. Η ανέγερση δεν έχει αρχίσει ακόμη και σύμφωνα με την επιτροπή, κατά τα επόμενα στάδια ολοκλήρωσης της μελέτης, αναγκαία είναι η στενή συνεργασία των μελετητών με τις αρμόδιες υπηρεσίες, για την αντιμετώπιση του θέματος ασφάλειας.

Aerial view of Pentonville Prison.

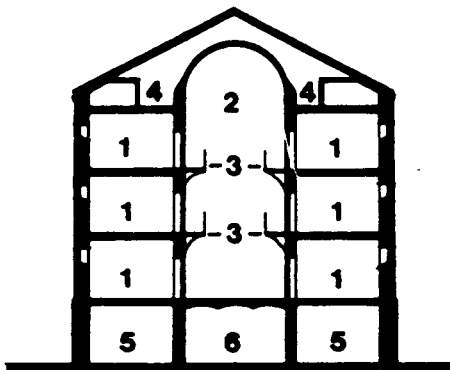
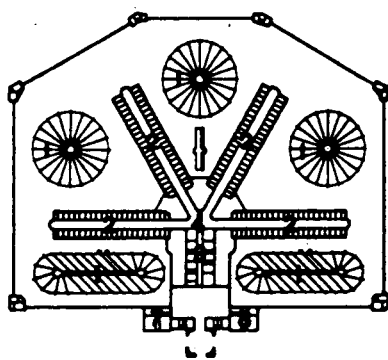
ξουν σε μορφές ανεκτές. Η Ελλάδα απέκτησε μερικές σχετικά εκσυγχρονισμένες φυλακές, όπως π.χ. της Κέρκυρας, μετά το 1863. Το 1887 χτίστηκε η φυλακή Συγγρού, το 1896 η φυλακή Αηγιλικών Αβέρωφ και το 1900 οι γυναικείες φυλακές Αβέρωφ, τα αναμορφωτήρια του Εμπειρί-

φυλακές της Κασσαβέτειας και της Κασσάνδρας. Από το 1940 προβλέπεται η λειτουργία αναμορφωτηρίων για ανηλίκους.

Παράδειγμα σύγχρονης φυλακής μεγίστης ασφαλείας αποτελεί το σωφρονιστικό ίδρυμα Αθηνών-Πειραιώς στον Κορυδαλλό,¹⁴ με το κυριότερο κτιριακό έργο της ελληνικής σωφρονιστικής πολιτικής (βλ. Σχ. 5). Γενικά όμως, παρ' όλες τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν, χαρακτηριστικό στην Ελλάδα ήταν η έλλειψη κατανόησης σ' ένα θέμα μεγάλης κοινωνικής σημασίας, όπως είναι το πρόβλημα των φυλακών.

Από το 1925 μέχρι σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν οι εξής κατηγορίες φυλακών:

- Οι δικαστικές φυλακές για υπόδικους και καταδικασμένους σε φυλάκιση έως ένα χρόνο.
- Οι κεντρικές φυλακές για φυλάκιση πάνω από ένα χρόνο. Διακρίνονται στις αγροτικές, που δημιουργούνται σε αγροτικό περιβάλλον και αποτελούν ιδανική απασχόληση για τους φυλακισμένους σε αγροτικές περιοχές (Τίρυνθα), και στις βιομηχανικές, σε βιομηχανικές πόλεις, όπου εφαρμόζεται το σύστημα εργασίας των καταδίκων σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις.
- Οι φυλακές-σχολές ανηλίκων.
- Οι φυλακές σανατόρια ή θεραπευτήρια.

Γ. Χώροι ιδιωτικοί των κρατουμένων (εποπτευόμενοι όμως από το φυλακτικό προσωπικό), που περιλαμβάνουν:

- α. Κοινοτικό (θάλαμοι 5 ατόμων και κελιά 1 ατόμου).
- β. Χώρους εργασίας των κρατουμένων, δηλαδή εργαστήρια, μαγειρεία, αποθήκες και πλυντήριο.
- γ. Χώρους αναψυχής και κοινωνικών εκδηλώσεων, υπαίθριους χώρους για γυμναστική ή περίπατο, και εκκλησία.

Σύμφωνα με την κριτική επιτροπή, οι αρχιτεκτονικές μελέτες που υποβλήθηκαν στο διαγωνισμό μπορούν να διαχωριστούν σε δύο κατηγορίες:

- α. Σε αυτές που αποκλίνουν από τα παραδοσιακά πρότυπα και προσεγγίζουν τις νέες τάσεις αντίληψης και σχεδιασμού σωφρονιστικών ιδρυμάτων, με τη δημιουργία ανεξάρτητων μονάδων, και
- β. Σε εκείνες που στηρίζονται στα παραδοσιακά πρότυπα, με τη δημιουργία περύγων, ενισχύοντας έτσι την αίσθηση της έντονης εικόνας της φυλακής (συναίσθημα απομόνωσης και εγκλεισμού), με αποτέλεσμα να γίνεται μονότονος και να επιδρούν αρνητικά στην ψυχολογία των κρατουμένων.

Τα βασικά κριτήρια αξιολόγησης που καθορίστηκαν από τα μέλη της επιτροπής και έπαιξαν θετικό ρόλο στην επιλογή των μελετών ήταν:

1. Η ένταξη του συγκροτήματος στο περιβάλλον, και
2. Η συμβολή της φυλακής στην αναβάθμιση της προσωπικότητας των κρατουμένων.

Η ένταξη στο περιβάλλον στις διάφορες μελέτες επιτυγχάνεται:

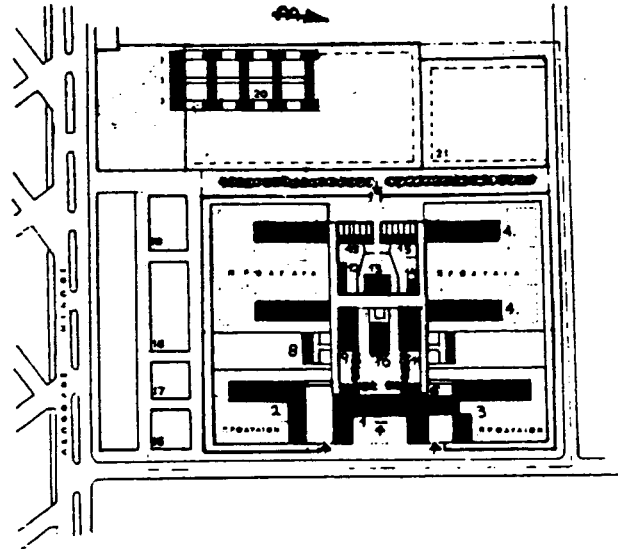
- Με τη σωστή εναλλαγή κτιρίων και χώρων.
- Με την εκμετάλλευση των φυσικών στοιχείων του περιβάλλοντος, δηλαδή πηγών, δέντρων, κλίσης του εδάφους, προσανατολισμού, κ.λπ., μετατρέποντάς τα σε λειτουργικά στοιχεία.
- Με την προσπέλαση από τον εκτός γηπέδου χώρο, καθώς και με τη σύνδεση των λειτουργικών ενότητων μεταξύ τους με διαδρόμους ελεύθερους στο χώρο, οπτικά ανοικτούς στο υπαίθρο.
- Με τη δυνατότητα επέκτασης του συγκροτήματος για μελλοντικές λειτουργικές ανάγκες.

Η βελτίωση της προσωπικότητας των κρατουμένων επιτυγχάνεται:

- Με τη δημιουργία όγκων σε ανθρώπινη κλίμακα.
- Με την ποικιλία των εντυπώσεων που δίνει η εναλλαγή των χώρων διημέρευσης, περιπάτου και δημιουργικής (εργαστηριακής) απασχόλησης. Θετικά στοιχεία υπήρξαν οι μεγάλοι χώροι διημέρευσης των κρατουμένων σε θέσεις που δημιουργούν ζεστή και οικο-

γενειακή ατμόσφαιρα, καθώς και οι ζωτικοί εξωτερικοί χώροι - κήποι.

- Με την εσωτερική οργάνωση των θαλάμων και των κελιών όσον αφορά τη λειτουργικότητα και τον εξοπλισμό τους. Θετικό στοιχείο υπήρξε η εκμετάλλευση της θέας, πάντα προς το ύ-

Γενική κάτοψη του σωφρονιστηρίου τού Κορυδαλλού.

παιθρο, στο πλαίσιο όμως της επιθυμητής ασφάλειας. Σημασία δόθηκε επίσης στον τρόπο ελέγχου, με την ελαχιστοποίηση του φυλακτικού προσωπικού και τις διαδρομές των φυλάκων.

Γενικά, από τις αξιολογικές μελέτες του διαγωνισμού, οι οποίες και επιλέχθηκαν, διαπιστώνουμε μια σοβαρή αντιμετώπιση του ζητήματος που έχει σχέση με την αναβάθμιση της προσωπικότητας των κρατουμένων, και ως ελπίσουμε ότι θα διαγράψουν κάποιο πρότυπο για τις παραέρα προσπάθειες της σχέσης: Άνθρωπος - «Ειδικό Περιβάλλον».

6. Η φυλακή ως αρχιτεκτονικό πρόβλημα - Σύγχρονες τάσεις

Οι δυσκολίες στην αρχιτεκτονική σύνθεση της φυλακής είναι ιδιαίτερες, γιατί απαιτείται πιστή τήρηση του κτιριακού προγράμματος και πλήρης συμμόρφωση του τεχνικού με τις απόψεις των ποινολόγων, οι οποίες μεταβάλλονται σε συνέχεια, οι οποίες επικρατούν σε κοινωνικές αντιλήψεις.¹⁷

Χαρακτηριστική είναι η βαθμιαία μεταλλαγή του χαρακτήρα της φυλακής από χώρο τιμωρίας αρχικά σε χώρο αναμόρφωσης του κρατουμένου, με σκοπό την ηθική και κοινωνική του αποκατάσταση. Γι' αυτό παρατηρείται η επικράτηση, όλο και σε ευρύτερη κλίμακα, του τύπου των ανοικτών φυλακών, όπου προβλέπεται αύξηση των χώρων για κοινωνικές εκδη-

λώσεις, άθληση, διδασκαλία, ψυχαγωγία και δημιουργική απασχόληση, σε αναλογία μάλιστα που θυμίζει άλλους τύπους κοινωνικών ιδρυμάτων. «Σ' αυτά τα ιδρύματα οι συνθήκες ζωής μοιάζουν όσο το δυνατόν περισσότερο με μιας κοινωνικής κοινότητας ή ενός σχολείου».¹⁸

Τα ανοικτά σωφρονιστικά ιδρύματα παρουσιάζονται τη δεκαετία του '50 στο πλαίσιο της αναβάθμισης των φυλακών και αποτελούν την πιο σύγχρονη και πιο καθαρή έκφραση των ιδεών της εκπαίδευσης και της βελτίωσης, αρχές που αποτελούν τη βάση του σύγχρονου ποινικού δικαίου. Τα ιδρύματα αυτά αποτελούν εξέλιξη των φυλακών ελαχίστης ασφαλείας, που άρχισαν να ιδρύονται στις ΗΠΑ το 1930 με βάση την οικονομία της κατασκευής και το ότι οι δραπέτες αποτελούν μία ελάχιστη μειοψηφία κρατουμένων. «Είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι καταδικασμένοι έχουν ανάγκη από περιθάλψη και σωφρονισμό, παρά από αυστηρή τιμωρία».¹⁹ Μόνο ένα 20% των φυλακισμένων δικαιολογεί μεγάλο βαθμό προφύλαξης.²⁰

Τη μεγαλύτερη αναλογία ανοικτών φυλακών τη συναντάμε στη Σουηδία, όπου έχουν τη μορφή αποικίας και εξυπηρετούν κυρίως την περίοδο πριν από την αποφυλάκιση. Αυξημένος αριθμός υπάρχει επίσης στην Καλιφόρνια, την Αγγλία, την Ουαλλία, τη Γερμανία και αλλού. Οι φυλακές της κατηγορίας των ανοικτών σωφρονιστικών ιδρυμάτων αποτελούνται από πτέρυγες με θαλάμους χωρισμένους

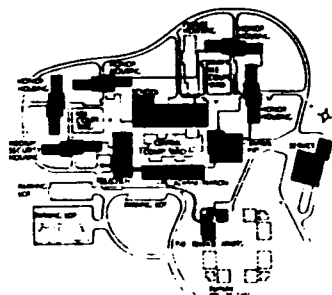
FINLAND Hämeenlinna

κατά ομάδες (απομονωμένους), με κοινούς όμως χώρους εργασίας, φαγητού, ψυχαγωγίας, εργαστηρίων και εκπαίδευσης (στη γεωργία, την κηπουρική, το χτίσιμο, την ξυλουργική, τη μηχανική κ.λπ.). Ως παράδειγμα, αναφέρουμε τις φυλακές της Radniska Skela στη Γιουγκοσλαβία, όπου δεν υπάρχει μανδρότοιχος και τα κάγκελα που θυμίζουν φυλακές, και τις φυλακές της Skenas στη Σουηδία με τη μορφή αγροτικής σχολής (βλ. Σχ. 6). Ένα ενδιαφέρον ελληνικό ανοικτό σωφρονιστικό ίδρυμα υπάρχει στον Ωρωπό,²¹ και είναι αισιόδοξο το γεγονός, όπως είδαμε και από τα «πρακτικά του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού», ότι οι τάσεις στην Ελλάδα πλησιάζουν τα πρότυπα των ανοικτών φυλακών (βλ. Σχ. 6).

Είναι καιρός να γίνει αντιληπτό και στη χώρα μας ότι η φυλακή, όπως κάθε ίδρυμα στην κοινωνία, θα πρέπει να είναι μια καλά «οργανωμένη και ισορροπημένη κοινότητα», που να προσφέρει στον τρόφιμο αρκετή ελευθερία κινήσεων ώστε να αναπτύσσει με ελεύθερο πνεύμα τις ανθρώπινες σχέσεις. ■

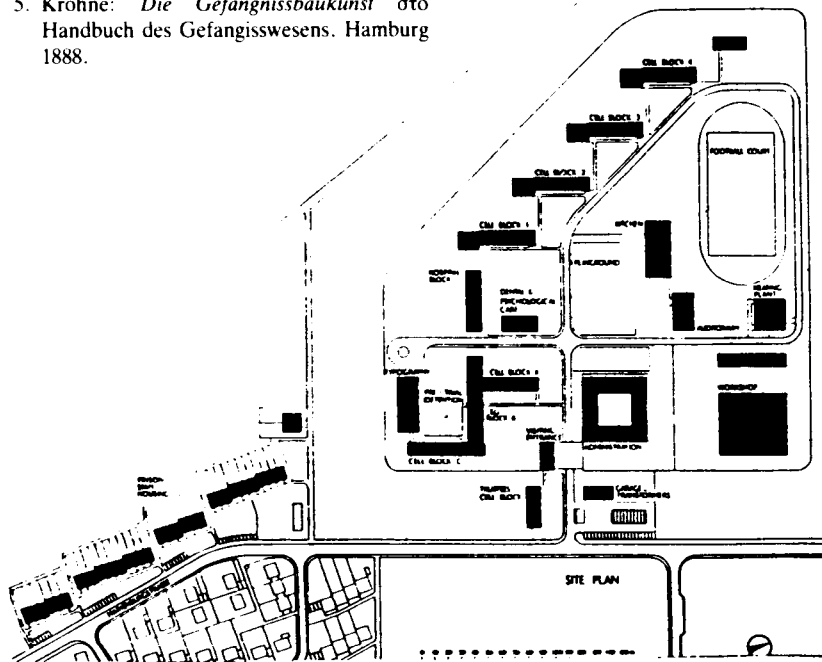
ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Α. Πεταλά: *Μελέτη περί μεταρρύθμισης των φυλακών του ελληνικού κράτους στην Ελλάδα*, Αθήνα 1906.
2. W. Ferrini: *A correctional Institution for Essex County, Mass.*, έκδοση MIT 1954.
3. Krohne: *Die Gefangnisbaukunst* στο

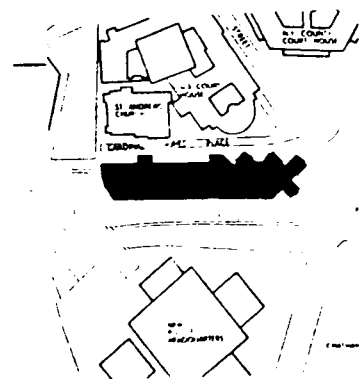
USA Purdy

- Handbuch des Gefangiswesens, Hamburg 1888.
4. J. Gaudet: *Elements et Theorie de l'Architecture* (Τόμος II, Paris 1894).
 5. Krohne: *Die Gefangnisbaukunst* στο Handbuch des Gefangiswesens, Hamburg 1888.

GERMANY Darmstadt

6. Winfried Reeds: *Φυλακές και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1988.
7. J. Bentham: *The Panopticon Penitentiary and the colonation system compared*, London 1912.
8. Carl Welcker: *Articel uber Besserungsstrate im Staatslexikon*, 3.
9. Michael Foucault: *Microphysik der Mact*.
10. Μισέλ Φουκώ: *Επιτήρηση και τιμωρία - Η γέννηση της φυλακής*, έκδοση 1976.
11. J. Wichern: *Die Gestaltung der Gefangnisfrage*.
12. Δ. Καρανίκας: «Η σωφρονιστική προσπάθεια στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωση του 1821», στο περιοδικό *Ξεκίνημα* 1944, τεύχος II.
13. Χ. Βλιάμου: «Αγροτικές φυλακές Τίρυνθας», περιοδικό *Αρχιτεκτονική* No 4, 1957 (σελ. 45).
14. Υπουργείο Δικαιοσύνης της Ελλάδας: *Το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορινθιάδου*.
15. «Πρακτικά»: Από τον Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τις φυλακές, στη Θεσσαλονίκη (Μάρτιος 1988).
16. «Διακήρυξη»: Από τον Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τις φυλακές, στη Θεσσαλονίκη (Δεκέμβριος 1986).
17. Επιστολή του Α.Τ. Μομφεράτου: «Το πρόβλημα των ελληνικών φυλακών», στα *Τεχνικά Χρονικά*, Ιούνιος 1938.
18. C. Litchfield: *Correctional Institutions* (σελ. 870).
19. Κ. Τριανταφυλλίδης: *Η αρχιτεκτονική των φυλακών*.
20. J. Madge: *Prison design and Penal Reform*, International Review of Criminal Policy No 17-18, Geneve 1961.
21. Δ. Γαζή: «Ανοικτό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ωρωπού», στο περιοδικό *Αρχιτεκτονική* No 4, 1957 (σελ. 44).

USA New York